

Література:

1. Богуш А. М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти / А. М. Богуш. – 4-е вид., доопр. і доп. – Х. : «Ранок», 2013. – 192 с.
2. Вашуленко М. С. Навчання грамоти в першому класі чотирирічної початкової школи : посібник для вчителів / М.С. Вашуленко. – К. : Рад. шк., 1986. – 166с.
3. Гнездилов М.Ф. Методика русского языка во вспомогательной школе / М. Ф. Гнездилов. – М.: Просвещение, 1965. – 272с.
4. Лалаева Р. А. Нарушение устной речи и система ее коррекции умственно отсталых школьников : учебное пособие к спецкурсу / Р. И. Лалаева. – Л. : ЛГПИ, 1988. – 70с.
5. Леонтьев А. А. Психология общения / А. А.Леонтьев – 2-е вид. – М. : Смысл, 1997. – 365 с.
6. Лурия А. Р. Высшие корковые функции человека и их нарушение при локальных поражениях мезга / А. Р. Лурия. - М. : узд - во Московского ин -та, 1975. – 374 с.
7. Новий тлумачний словник української мови(у трьох томах). том 1, А – К / Укладачі: В.В. Яременко, О.М. Сліпушко. – Київ, Вид-во “АКОНІТ”, 2006. – 926 с.
8. Ожегов С.И. Словаъ русского языка: 70000 слов / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – 23-е изд., испр. – М.: Русский язык, 1990. – 917 с. (с. 289, с.289)
9. Пентелюк М. І. Концептуальні засади мовної освіти як засобу інтелектуального й духовного розвитку особистості / М. І. Пентелюк // Зб. наук. праць пед. наук. – Херсон, 1998. – С. 14 – 18.
10. Петрова В.Г. Обучение учащихся 1-4 классов вспомогательной школы / В. Г. Петрова. - М. : Просвещение, 1983. – 478 с.
11. Рамзаева Т. Г., Львов М. Р. Методика обучения русскому языку в начальных классах : учеб. пособие для студентов пед. ин - тов по спец. № 2121 «Педагогика и методика нач. обучения» / Т. Г. Рамзаева, М. Р. Львов. - М. : Просвещение, 1979. — 431 с.
12. Редозубов С. П. Обучение грамоте / С. П. Редозубов. – М. : Учпедгиз, 1952. – 52 с.
13. Ушаков Д.Н. Толковый словарь современного русского языка / Под ред. Татьянченко Н.Ф. М.: Альта-Пресс, 2005. – 1216 с.

УДК 159.922.76-056.34:616.896

Рецензент:
Скрипник Т.В.,
зав. лабораторії корекції розвитку дітей з аутизмом
Інституту спеціальної педагогіки НАПН України,
доктор психологічних наук

ВИКОРИСТАННЯ ДОПОМІЖНОЇ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ПРИ НАВЧАННІ ДІТЕЙ З РОЗЛАДАМИ АУТИЧНОГО СПЕКТРА

Куценко Т. О.

Стаття присвячена такій мало дослідженій в Україні проблемі, як застосування альтернативних способів комунікації для розвитку навичок соціальної взаємодії у дітей з розладами аутичного спектра. Зазначено особливості комунікативно-мовленнєвих проявів дітей з аутизмом. В статті автор подає огляд систем допоміжної альтернативної комунікації, які розроблено зарубіжними авторами, та приводить їх сильні і слабкі сторони. Розглядається можливість і доцільність застосування систем допоміжної альтернативної комунікації та ТЕАССН підходу в корекційному навчанні зазначеної групи дітей.

Ключові слова: аутизм, розлади аутичного спектра, допоміжна альтернативна комунікація, Американська жестова мова, система комунікативного обміну картинками, мовленнєва програма Makaton, символи, жести, ТЕАССН.

Использование вспомогательной альтернативной коммуникации при обучении детей с расстройством аутического спектра

Статья посвящена такой мало исследованной в Украине проблеме, как применение альтернативных способов коммуникации для развития навыков социального взаимодействия при обучении детей с расстройствами аутичного спектра. Обозначены особенности коммуникативно-речевых проявлений у детей с аутизмом. В статье автор делает обзор систем вспомогательной альтернативной коммуникации, разработанных зарубежными авторами, и приводит их сильные и слабые стороны. Рассматривается возможность и целесообразность применения систем вспомогательной альтернативной коммуникации и ТЕАССН похода в коррекционном обучении заявленной группы детей.

Ключевые слова: аутизм, расстройства аутичного спектра, вспомогательная альтернативная коммуникация, Американский жестовый язык, система коммуникативного обмена картинками, языковая программа Makaton, символы, жесты, ТЕАССН.

Use of augmentative alternative communication in teaching children with autism spectrum disorder

The article is dedicated to problem of adaptation and usage of augmentative alternative communication in reciprocal social interaction skills developing in teaching children with autism, which remains under insufficient research in Ukraine. The special features of communication in children with autism are pointed out. The author reviews foreign systems of augmentative alternative communication and makes mention of their weak and strong points. The usage of TEACCH method and alternative augmentative communication systems in the field of special education and their possibility and reasonability for autistic children are considered.

Keywords: autism, autism specter disorders, alternative augmentative communication, American Sign Language, Picture Exchange Communication System, Language Program Makaton, symbols, signs, TEACCH.

Аутизм, як порушення розвитку – складне і багатогранне явище, що дотепер ще повністю не досліджене. Триває пошук ефективних методик, що допомогли би подолати (скоригувати) численні поведінкові прояви та задовольнити спеціальні освітні потреби, притаманні особам з аутизмом.

На сьогодні до діагностичних критеріїв розладів аутичного спектра відносять тріаду симптомів, що з'являються до трирічного віку:

- порушення у сфері соціальної взаємодії;
- порушення вербальної і невербальної комунікації;
- обмежена, повторювана, стереотипна поведінка, інтереси та активність.

Порушення вербальної і невербальної комунікації є чи не найбільшою проблемою для осіб з розладами аутичного спектра, що впливає на розмір активного словникового запасу, розуміння зверненого до них мовлення, їх

здатність до встановлення взаємозв'язків та розуміння контексту соціальних ситуацій, успішність у навчанні.

Порушення комунікації та мовлення при аутизмі дуже різняться.

За приблизними підрахунками, від третини до половини дітей та дорослих із аутизмом не користуються мовою взагалі. Проте, у всякому разі, чи користується особа із аутизмом мовою чи ні, найбільш характерними є порушення соціального аспекту мовлення.

Таким чином, в центрі нашої уваги є порушення мовлення, тобто його комунікативної, соціальної сторони, що має вагомий вплив на продуктивність навчання дітей з аутизмом.

Розвиток мовлення є вирішальним чинником для розвитку майже всіх інших функцій у дітей, отже, чим раніше будуть діагностовано будь-які проблеми чи відставання й надано своєчасну корекційну допомогу, тим успішнішою може стати дитина з розладами аутичного спектра у навчанні, в тому числі інклюзивному.

До спеціальних освітніх потреб, окрім порушень мовлення й комунікації, слід відносити й порушення поведінки, притаманні дітям з розладами аутичного спектра. Можна говорити про певний взаємозв'язок між мовленнєво-комунікативними й поведінковими труднощами при аутизмі. Окрім, власне, симптоматичної поведінки, виникають зразки проблемної поведінки, що витікають з порушень соціальної взаємодії та обмежень комунікативно-мовленнєвих навичок дитини з аутизмом і додатково ускладнюють ситуацію навчання. [3]

Очевидно, що більшість ситуацій, які викликають певні труднощі у дитини з розладами аутичного спектра, можна було би швидко вирішити за умови озвучення проблеми. Саме в цьому випадку особам з аутизмом так бракує мовленнєво-комунікативних навичок.

Як зазначалося вище, велика частка осіб з аутизмом не користуються мовленням взагалі. Проте, навіть за наявності мовлення в особи з розладами аутичного спектра, в світовій спеціальній освіті вже давно й ефективно

використовуються альтернативні методи комунікації, які є добре продуманими й структурованими навчально-корекційними засобами, що перевірені часом і досвідом.

На сьогодні, найбільш поширеними та вживаними системами допоміжної альтернативної комунікації (Alternative Augmentative Communication – AAC) в світі для зазначеної категорії осіб є жестова мова (як от, American Sign Language – ASL), комунікативна система обміну картинками (Picture Exchange Communication System – PECS), комунікативні дошки, Makaton (назва жестово-символьної системи комунікації), а також різноманітні комунікативні пристрої з синтезаторами мовлення. Окремо слід наголосити на важливості та ефективності використання ТЕАССН підходу при організації ситуації навчання для дітей з розладами аутичного спектра.

Чи потрібні альтернативні способи комунікації дитині з аутизмом, яка, як ми знаємо, має обмежені мовленнєво-комунікативні навички? Щоби відповісти, варто лише спробувати уявити себе на місці особи, яка, по-перше, має обмеження в розумінні зверненого до неї мовлення, погано інтерпретує жести та мімічні прояви людей, по-друге, недостатньо орієнтується у послідовності подій, соціальних правилах, і по-третє, позбавлена можливості будь-яким додатковим способом (бо, не користується належним чином жестами та мімікою) повідомити оточуючих про свої бажання, потреби, переживання і т. ін., окрім як здійснити галас, проявити агресію або самоагресію, вдатися до ритуалів чи стереотипної поведінки, намагаючись вплинути на «співбесідника». Наведені приклади поведінки найчастіше є такими, що не заохочуються ні батьками, ні педагогами, провокують насмішки й зневажливе ставлення однолітків, та часто забороняються чи караються. Тож, можливо, варто запропонувати дитині з РАС альтернативний мовленню та соціально прийнятний спосіб комунікації, що став би в нагоді у будь-якій ситуації?!

Доцільно зупинитися на визначеннях та особливостях окремих систем допоміжної альтернативної комунікації.

Жестова мова (American Sign Language – ASL, Українська Жестова Мова - УЖМ) – різновид мови, що використовує замість акустичних сигналів, візуальні (рухи руками, тілом, міміку), що допомагають висловити свою думку промовцеві. Це мова, яка має своїми користувачами спільноту людей з порушеннями слуху або глухотою. Кожна жестова мова, будь то Американська, Британська чи Українська Жестова Мова, користується як жестами, що позначають цілі слова, так і жестами, що означають звуки чи букви. На основі Американської Жестової Мови розроблено спрощений варіант ASL – Baby Sign Language, якої навчають дітей з інтелектуальною недостатністю, Даун синдромом, аутизмом, апраксією та ін.

Для дітей з розладами аутичного спектра жестове мовлення зазвичай використовується в рамках підходу тотальної комунікації - одночасної комбінації жестів та мовлення. Таким чином, дитині з аутизмом пропонується цілісна мовленнєва модель, за якою інформація подається в двох модальностях одночасно й синхронно, тим самим підкреслюється смисл ключових слів та покращується розуміння мовлення, адже при використанні жестів мимовільно уповільнюється усне мовлення.[1]

Ми не маємо даних про широке застосування або адаптацію УЖМ поза спільнотою глухих в Україні.

Комунікативна система обміну картинками (Picture Exchange Communication System – PECS) – форма допоміжної альтернативної комунікації. Використовується як допоміжний засіб для комунікації у дітей з аутизмом та іншими порушеннями розвитку. PECS використовується особами різних вікових категорій, від дошкільників до дорослих, що мають мовленнєво-комунікативні, когнітивні та моторні труднощі. Комунікативна система обміну картинками розроблена 1985 року американцями Andy Bondy та Lori Frost із залученням педагогів, соціальних працівників та членів родин як допоміжний засіб навчання ініціювати соціальну взаємодію для дітей і дорослих з аутизмом та іншими комунікативними труднощами. PECS швидко набула визнання і поширення світом саме через компонент ініціації

комунікації. Її застосування не вимагає складних та (або) дорогих матеріалів, оскільки використовуються друковані символні, фотографічні, мальовані картки. PECS розпочинається з навчання учня віддавати педагогові (партнерові по комунікації) картку із зображенням бажаного предмета, а натомість отримувати сам предмет, який і є винагородою. Після засвоєння кроку спонтанного обміну картинки на бажаний предмет, PECS навчає розрізняти символи та конструювати прості речення. Пізніше учень оволодіє навичками застосовувати PECS для відповідей на запитання та коментаріїв. [2]

Комунікативні дошки - набори візуальних зображень - фотографій, символів, слів, фраз (або їх поєднання), що організовані по темах. Ці дошки можуть бути різного розміру й формату, з різним лексичним змістом, в залежності від виду діяльності та ситуації, де вона використовується. Вибір і впорядкування символів на дошці відбувається таким чином, щоб мотивувати учня до спілкування та сприяти покращенню функціональної комунікації. Учні можуть використовувати комунікативну дошку як статичний дисплей, з якого зручно вибирати зображення й конструювати з них повідомлення.

The Makaton Language Program (Makaton) – мовленнєва програма, що використовує жести, символи та мову, розроблена для допомоги у спілкуванні особам із труднощами у навчанні та (або) мовленнєво-комунікативними порушеннями, такими як, відставання у розвитку, Даун синдром, аутизм, мовленнєві та полісенсорні порушення. Мовленнєва програма Makaton використовує структурований багатомодальний (мовлення, жести, символи) підхід до навчання мовленню, а також, навичкам читання й письма. Розробку жестового словника Makaton започатковано в 1972 році для осіб із інтелектуальною недостатністю і глухотою у Великій Британії. З 1985 року до жестів додають графічні символи. Жести Makaton підтримують (дублюють) вербальне мовлення, а символи – писемне. Наразі,

Makaton використовують не тільки у Великій Британії, а і в понад 40 країнах світу.

Природно, що кожна теорія або корекційний напрям (це стосується також PECS, ASL чи Makaton) має своїх прибічників та противників. Більшість серед тих, хто виступає проти впровадження систем допоміжної альтернативної комунікації для дітей з розладами аутичного спектра, вважають, що останні, якимось чином, гальмують або перешкоджають оволодінню вербальним мовленням. Інші сперечаються з приводу того, що краще вирішує проблеми аутистів, жестова мова чи використання картинок або символів.

По-перше, варто зазначити, що жодна з систем допоміжної альтернативної комунікації не прагне бути «кінцевим пунктом призначення», тобто не має на меті вилучити вербальне мовлення з ужитку. Більше того, розвиток мовленнєво-комунікативних навичок пришвидшується за рахунок використання альтернативних способів комунікації, можливо тому, що такі форми комунікації як мовлення й жести, наприклад, стимулюють однакові ділянки мозку. Застосування кожної, з наведених для прикладу, систем альтернативної комунікації супроводжується мовленням так, що жест або символ ілюструє слово, формуючи в головному мозку міцні зв'язки між стимулами різних модальностей (звукової, зорової, кінестетичної). Окрім того, інтенсивно стимулюючи пластичний мозок дитини новими знаннями і зв'язками, ми розвиваємо його, що, врешті решт, стимулює і розвиток вербального мовлення.

По-друге, необхідно брати до уваги індивідуальні особливості розвитку дитини з аутизмом як кандидата на оволодіння системою альтернативної комунікації. Кожна з них має свій м'язовий тонус, амплітуду рухів, здатність відтворювати рухи і стан розвитку тонкої моторики, що впливає на успішність засвоєння жестів. Так само, як індивідуально відмінними є здатність імітувати звуки чи слова, концентрувати увагу на об'єкті чи предметі, що в свою чергу впливає на успішність навчання як такого.

Коли ж ми говоримо про навчання дітей з розладами аутичного спектра, не можна не зупинитися на визначенні й особливостях підходу структурованого навчання (TEACCH – Treatment and Education of Autistic and related Communication handicapped Children). TEACCH програму започатковано Еріком Шоплером в кінці 60-х на початку 70-х років минулого століття в Кароліні, США. Відтоді існує поняття «культури аутизму», що насправді є способом ставлення до характерного мислення й поведінки, притаманних особам із аутизмом. В рамках TEACCH розроблено підхід «структуроване навчання», основними принципами якого є:

- розуміння культури аутизму
- розробка індивідуальних навчальних, корекційних планів на протигагу стандартним загальним
- структурування (організація) фізичного середовища
- використання візуальної підтримки з метою зробити послідовність подій передбачуваною й зрозумілою
- використання візуальної підтримки для пояснення змісту завдань.

Основними елементами структурованого навчання є:

- організація навчального середовища
- розклад і порядок денний
- індивідуальне планування роботи.

Ці елементи в різний спосіб допомагають зробити навчальне середовище прогнозованим, використовувати сильні сторони учнів з РАС, в тому числі їх схильність до впорядкування та надання переваги візуальним стимулам, з метою організувати активність, сприяти їх самостійності та знизити тривожність.[6]

В якості візуальної підтримки можуть бути використані різноманітні плакати, схеми й таблиці; фотографії, малюнки, символи, писемне мовлення. Також візуальні розклади швидко допомагають зрозуміти куди йти, коли йти, що буде далі, а відповіді на ці запитання – найшвидший спосіб заспокоїтися та впорядкувати думки для учня з аутизмом. У наочний спосіб можуть бути

представлені способи поведінки в різних ситуаціях та правила поводження в школі/класі. А індивідуальні завдання й умови їх виконання виглядатимуть зрозуміліше, якщо учень бере участь в плануванні своєї роботи за допомогою, скажімо, символів і потім користується візуальною підтримкою у вигляді послідовності дій.

Таким чином, труднощі пов'язані з навчанням дітей з розладами аутичного спектра можуть бути значною мірою зменшені за умови використання корекційного підходу структурованого навчання в організації навчального середовища та наочному плануванні.

Підсумовуючи, зазначимо, що у кожної з систем допоміжної альтернативної комунікації є свої слабкі і сильні сторони. Так, впровадження жестової мови майже не потребує виготовлення навчальних матеріалів, але передбачає, що коло спілкування може бути обмежене колом осіб, що також володіють мовою жестів. Система обміну картинками вимагає більших затрат на матеріали, проте її символи легко «читаються» пересічною, але готовою до спілкування людиною і, окрім того, PECS навчає ініціювати комунікацію, що особливо важливо для осіб з аутизмом.[4]

І, насамкінець, вважаємо за необхідне ще раз наголосити, що можливість допомоги у розвиткові комунікативно-мовленнєвих навичок дітей з розладами аутичного спектра існує. Це, а також організація навчального середовища й впорядкування активності учнів з РАС за допомогою методів структурованого навчання може значною мірою спростити їх навчання. А альтернативні методи комунікації, як от жести мови, комунікативна система обміну картинками, соціальні історії є тими допоміжними знаряддями спеціальної педагогіки, які витримали випробування дослідженнями щодо їх ефективності в ситуації соціальної взаємодії при навчанні дітей з розладами аутичного спектра. [3]

Література:

1. Bellugi, U. & Klima, E. (2001). Sign Language. In: N. Smelser & P. Baltes (eds.) International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences (Vol.21, pp. 14066-71). Oxford, UK: Elsevier.
2. Bondy A., Frost L. (2002). A Picture's worth: PECS and other visual communication strategies in autism. Bethesda, MD: Woodbine House.
3. Communication-based intervention for problem behavior: a user's guide for producing positive change/ by Edvard Carr, et. al. (2000) New York: Brookes Publishing Co., Inc. - 251p.
4. Mirenda, P. (2003). Toward functional augmentative and alternative communication for students with autism: Sign Language, graphic symbols, and voice output communication aids. Language, Speech, and Hearing Services in Schools, 34, 203-216.
5. Prizant B. M., Schuler A. L., Wetherby A. M. and Rydell, P. (1997). Enhancing language and communication development: Language approaches. In: D. J. Cohen and F. R. Volkmar (Eds.). Handbook of autism and pervasive developmental disorders. New York: John Wiley and Sons. – 605p.
6. Turkington C., Anan R. (2007). The encyclopedia on autism spectrum disorders. from www.factsonfile.com.

УДК 37.04+37.09:376

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ ПРОСТОРУ ШКОЛИ

Лебедева С.О.

У статті розглядається досвід роботи школи з інклюзивним навчанням.

Ключові слова: адаптація дітей з особливими освітніми потребами, диференціація та індивідуалізація навчання, типи афективних реакцій, робота психолога.

Социально-психологическая адаптация детей с особыми образовательными потребностями в инклюзивном пространстве школы

В статье рассматривается опыт работы школы с инклюзивным обучением.

Ключевые слова: адаптация детей с особыми образовательными потребностями, дифференциация и индивидуализация обучения, типы аффективных реакций, работа психолога.

Socio-psychological rehabilitation of children with special educational needs in inclusive aria schools

The article examines the experience of the School of inclusive education.

Keywords: adaptation of children with special educational needs, differentiation and individualization of learning, the types of affective responses, the work of a psychologist.

Проблема адаптації людей із особливими потребами до різних видів соціально-значущої діяльності - одна з найактуальніших. Важливого значення набувають наразі дослідження, пов'язані з адаптацією особистості до навчальної діяльності у початковій школі, адже це найбільш складні періоди життєдіяльності особистості в онтогенезі.